

КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано місце Кримської автономії в програмових засадах та діяльності Народного руху України. Автор обґрунтовує, що партія визнавала право на існування лише кримськотатарської автономії, але засуджувала ініційовані ззовні проросійські сепаратистські прагнення на півострові. Водночас Народний рух України підтримував надання широких можливостей для культурно-освітнього розвитку національних меншин України.

Ключові слова: національна демократія, соборність, Крим, автономія, сепаратизм, партія, унітарний статус, захист національних меншин, місцеве самоврядування.

Національно-визвольний рух та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. призвів до появи Народного Руху України (НРУ). Вивченню історії НРУ в контексті проблеми єдності країни та реформи системи адміністративно-територіального устрою присвятили свої дослідження В. Барцьось, Г. Гончарук, В.Деревінський, О.Гарань, Ю.Діденко, О.Мардаренко, А.Русначенко, С.Телешун, О.Шановська, О.Шипотілова та інші. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати ставлення НРУ до кримськотатарської проблеми, статусу Кримської автономії та дослідити спротив Руху поширенню проросійського сепаратизму на півострові.

Зазначимо, що уже наприкінці 1988 р. київські письменники і науковці Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР, зазначаючи, що в республіці доволі відчутною є дія гальмівних сил, майже не зачеплені bastiони адміністративно-командної системи, що широкі маси недостатньо залучаються до контролю за діяльністю радянських і господарських органів, виступили з ініціативою створення Народного руху [26, с.143].

Проект програми Руху за підписами ініціативних груп Київської організації Спілки письменників України та Інституту літератури АН УРСР було надруковано в “Літературній Україні” 16 лютого 1989 р. У “Загальних

принципах” зазначалося, що Рух рішуче протистоятиме будь-яким спробам асимілювати національні меншості в Україні, сприятиме розвитку культури й освіти кожної з них, а в місцях компактного проживання – адміністративно-господарському самоврядуванню [16, с.28-29].

8-10 вересня 1989 р. відбувся установчий з’їзд Руху (НРУ). На ньому була прийнята доопрацьована програма організації. Зокрема, у розділі “Національне питання” йшлося вже тільки про національно-культурну автономію (можливість національно-територіальної автономії, очевидно, розглядалась як потенційна загроза цілісності України) [16, С.56].

На установчому з’їзді Рух серед головних засад своєї діяльності, поряд з обстоюванням інтересів розвитку української національної культури та української державності, визначив боротьбу з будь-яким насильством та дискримінацією в національних відносинах, підтримку прагнень представників кожного з народів, що проживають на території УРСР, до національно-культурного самовизначення, виступив за інтернаціоналізм та взаємозбагачення культур. Засновники Руху вважали, що реальним має бути право національних меншин відкривати школи чи класи рідною мовою, пропагувати духовні цінності свого народу [1, арк.2, 17].

Натомість II Всеукраїнські Збори НРУ (25-28 жовтня 1990 р.) підтримали “право на національно-територіальну автономію для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України, та національно-культурну автономію для всіх інших національностей” [20, с.48].

II Всеукраїнські збори НРУ також рішуче засудили “шовіністичні сепаратистські намагання партократичної номенклатури відокремити Крим від України в нестримному прагненні до підписання нового Союзного договору, всупереч положенням Декларації про державний суверенітет України, Гельсінським угодам” [20, с.64]. Рухівці вважали, що комуністичні керівники Кримської області ігнорують інтереси репресованого кримськотатарського населення і чинять шалену протидію його поверненню на історичну Батьківщину, а також роздмухують у ЗМІ антитатарські й антиукраїнські настрої. Збори

звернулися до парламенту та уряду України з вимогою “забезпечити юридичні і матеріальні гарантії повернення до Криму кримськотатарського населення (із залученням до цієї справи винуватця кримськотатарського геноциду – центру) і визнали його право на створення татарської автономії у складі незалежної України...” [20, с.65]. Отже, представники НРУ в 1990 р. бачили в складі України татарську автономію, але не окреслювали її межі і статус на півострові інших національностей [10, с.14].

Рух докладав всіх зусиль, щоб налагодити плідний діалог з Кримом, заселеним переважно російськомовним населенням. Національну терпимість НРУ до російськомовних громадян у своїй доповіді на Всеукраїнських Зборах НРУ в жовтні 1990 р. задекларував І.Драч: “Ми не вважаємо, що українець, який розмовляє російськи, автоматично втрачає національність, якщо навіть змінив запис у 5-ій графі. Тим більше не може він стати ворогом рідного народу” [19, с.4].

На II Всеукраїнських зборах Руху також було прийнято звернення “До громадян України, які вважають російську мову своєю рідною”. У ньому зазначалося: “...ми хочемо, щоб в сонячній Україні всім національностям жилося добре”, лунали заклики всім об’єднатися в спільному русі “за незалежну демократичну суверенну Українську державу” [2, арк.30].

Однак, у підсумку розхитування проросійськими силами суспільно-політичної ситуації на півострові 20 січня 1991 р. на референдумі на питання “Ви за відновлення Кримської АРСР як суб’єкта Союзу і учасника Союзного договору” позитивно висловилося 93,26% (1343855 осіб) з тих, що взяли участь у голосуванні (Організація кримськотатарського національного руху (ОКНР) закликала кримських татар не брати участі в референдумі). Число голосів противників склало 81254 осіб [28, с.155].

12 лютого 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Закон “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”. У ньому до прийняття Конституції КАРСР і створення на її основі конституційних органів державної влади найвищим органом державної влади на території Кримської

АРСР тимчасово визнавалася Кримська облрада. Їй надавався статус Верховної Ради КАРСР (ст.2) [22, с.3].

Незважаючи на рішення Верховної Ради УРСР про відтворення Кримської АРСР у складі УРСР, певні політичні кола продовжували експлуатувати питання територіальної належності півострова. У свою чергу місцеві організації Руху розповсюджували листівки, де говорилося, що вихід Криму із складу України “інспірується Кремлем” [8, арк.28].

Натомість 26 червня 1991 р. в Сімферополі відкрився курултай – з’їзд представників кримськотатарського народу, делегати якого вибиралися у всіх місцях проживання кримських татар на території СРСР (300 делегатів з Криму та республік Середньої Азії, представники емігрантських націоналістичних організацій з Туреччини). У його роботі брали участь і активісти Руху [7, арк.25].

Курултай заявив про незаконність утворення всупереч волі кримськотатарського народу територіальної автономії в Криму, прийняв “Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу” і на основі таємного голосування вибрав єдиний вищий представницький орган – Меджліс. Побудову суверенної національної держави на з’їзді було проголошено основною метою кримськотатарського народу [7, арк.25-26].

Відповідно до Декларації, Крим проголошувався національною територією кримськотатарського народу, де тільки він має право на самовизначення відповідно до міжнародних правових актів. У документі наголошувалося, що “політичне, економічне, духовне і культурне відродження кримськотатарського народу можливе лише в його суверенній національній державі. До цієї цілі буде прагнути кримський народ, використовуючи всі засоби, передбачені міжнародним правом” [9, арк.98-101]. Однак у декларації зазначалося також, що відносини між кримськими татарами й іншими етнічними групами, що живуть на півострові, повинні будуватися на основі взаємної поваги, визнання людських і громадянських прав та інтересів, має бути забезпечене суворе дотримання політичних й інших законних прав усіх людей, незалежно від етнічної належності [24, с.70].

Відзначимо, що після проголошення Акту незалежності України активізувалися спроби територіальних претензій зі сторони держав-сусідів, в першу вони стосувалися Криму. Рух відповідав на зовнішні територіальні зазіхання жорсткими осудливими заявами. Зокрема, у відповідь на заяви окремих російських політиків про можливий перегляд кордонів, які з'явилися 27 серпня 1991 р., НРУ виступає з закликом до керівництва Російської Федерації утриматися від територіальних претензій [3, арк.9].

Одночасно 9 вересня 1991 р. Центральний провід НРУ ухвалив на своєму засіданні постанову “Про відновлення прав кримськотатарського народу”, в якій були такі положення: 1) визнати право кримськотатарського народу на національно-територіальну автономію на своїй історичній батьківщині в складі України; 2) визнати Меджліс, обраний Курултаєм, вищим єдиним повноважним представницьким органом кримських татар; 3) звернутися до Верховної Ради України для того, щоб вона разом з Меджлісом кримськотатарського народу розробила механізм реалізації права кримських татар на самовизначення, маючи на увазі, що відновлення національно-територіальної автономії має відбуватися при суворому дотриманні політичних, економічних, культурних та інших законних прав усіх жителів Криму незалежно від національності [12].

Під час підготовки до проведення референдуму на підтримку ідеї державної незалежності 1 грудня 1991 р. НРУ була підготовлена концепція взаємодопомоги в роботі між сильними районними організаціями Руху Галичини і крайовими організаціями Сходу, Півдня і Центру України. Згідно з нею тернополяни відповідали за агітацію в семи областях – Хмельницькій, Полтавській, Сумській, Донецькій, Запорізькій, Дніпропетровській та в Криму і відрядили в ці області 100 художньо-агітаційних бригад чисельністю 2400 осіб [40, с.182].

У цій ситуації активізувалася діяльність і місцевих представників Руху. На запрошення “Демократичного Криму” в середині жовтня 1991 р. на півострів прибула група народних депутатів України, до складу якої входили Л.Скорик, І.Заєць, Ю.Костенко, Ю.Гнаткевич, А.Ткачук, М.Коробко, В.Щербина. Під час зустрічей відбулися гострі дискусії в Сімферополі, Євпаторії, Керчі, Феодосії [14, с.80].

У результаті позитивного результату референдуму на підтримку “Акту проголошення незалежності України” 1991 р. Крим потрапив у нову суспільно-політичну ситуацію, а його політичні еліти розгорнули жорстоку боротьбу за перемогу власних проектів розвитку автономії. Існування Кримської автономної РСР, яка опиралася на проросійські настрої в суспільстві, фактор Чорноморського флоту, невирішені проблеми депортованих народів і слабкість центральної української влади зумовили складний процес інтеграції автономії в Українську державу [11, с.379].

На початку 1992 р. у зв'язку з невирішеністю проблеми Чорноморського флоту і рухом у Криму за зміну статусу півострова виникла напруга у відносинах України і Росії. У підсумку 23 січня 1992 р. Верховна Рада Російської Федерації більшістю голосів прийняла резолюцію про розгляд парламентською комісією питання про конституційність акту про передачу Криму в 1954 р. [27, с.10].

Користуючись підтримкою ззовні, Республіканський рух Криму (РРК) і ряд інших організацій у лютому-березні 1992 р. розгорнули збір підписів серед населення з вимогою призначення нового референдуму щодо долі півострова.

На противагу сепаратистським проявам активізувалися місцеві організації НРУ спільно з осередками Української республіканської партії, Організації українських націоналістів, товариством “Просвіта”. З ними консолідувалася частина кримських демократів, які вважали, що відновлення республіки вигідне лише місцевій номенклатурі. Проукраїнську орієнтацію підтримувала також частина держапарату, яка орієнтувалася на Київ, а не Сімферополь.

5 квітня 1992 р. ці організації утворили в м. Красноперекопську нову громадську організацію “Крим з Україною”. Ряд депутатів міських і районних рад Євпаторії, Красноперекопська, Чорноморського, Радянського і Первомайського районів оголосили намір у випадку оголошення незалежності Криму здійснити перехід цих районів до Херсонської області [27, с.67].

Натомість Меджліс у заяві від 2 лютого 1992 р. вимагав свого визнання як єдиного національного представника, але одночасно виступав на підтримку існуючих кордонів між Росією й Україною [9, арк.139-140].

16 лютого 1992 р. в м. Сімферополі відбувся ініційований ОКНР 8-тисячний мітинг кримських татар, який виступив проти дестабілізації ситуації через проведення нового референдуму і припинення прийняття розробленої владою Криму Конституції та інших законів, які нехтували права кримськотатарського народу [34, с.7].

З 28 лютого до 1 березня 1992 р. в Києві відбулися III Всеукраїнські Збори Руху, в роботі якого взяли участь кримськотатарські представники Р.Чубаров і Р.Абдуллаєв. У своєму виступі Р. Чубаров оприлюднив позицію Меджлісу: “Стабільна ситуація і нормальні відносини між Кримом і Україною можливі тільки тоді, коли парламент України визнає право кримськотатарського народу на самовизначення і надасть Криму статус національно-територіального утворення у складі демократичної України”. Він оголосив про майбутню акцію кримських татар у Києві і закликав всі демократичні сили України підтримати справедливі вимоги кримськотатарського народу [12].

Рух на III з’їзді також в чергове підтвердив позицію щодо підтримки кримськотатарського народу і зазначив, що будь-які державно-територіальні питання щодо Криму не можуть дістати справедливого розв’язання до повного повернення кримських татар на свою історичну Батьківщину [5, арк.7].

У заяві III Всеукраїнських Зборів Руху “Про становище в Криму” від 1 березня 1992 р. звучала вимога розпустити Верховну Раду Криму, встановити на півострові постійне представництво Президента і президентське правління. І лише після забезпечення виконання в Криму законів України і відновлення прав кримськотатарського народу мало бути вирішено питання визначення статусу Криму [4, арк. 14-15].

Загалом програма і статут НРУ згідно зі змінами і доповненнями, винесеними за Ухвалою III Всеукраїнських Зборів 1 березня 1992 р., передбачала, що Рух виступає за демократичну правову державу, побудовану з урахуванням національно-історичних особливостей України. Одночасно Рух підтримував ідею непорушності теперішніх кордонів у Європі як запоруку мирного співіснування держав, виступав за цілісність Української держави.

НРУ підтримав національну політику Української держави, яка спрямовувалася на реалізацію права нації на самовизначення та права національно-територіальної автономії для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України, та національно-культурної автономії для всіх інших національностей і етнічних груп [5, арк. 4, 6]. Таким формулюванням рухівці вирішили дилему між національно-територіальною і національно-культурною автономією, яка фігурувала в їх попередніх програмових документах.

У той самий час задля реалізації своїх вимог кримські татари організували в Києві навесні 1992 р. протестну акцію “Київ-92”. Проте 19 березня 1992 р. демонстрація кримських татар була розігнана силами правоохоронних органів. У відповідь М.Джемільов заявив, що “спроби розмовляти з кримськотатарським національним рухом мовою репресій не принесуть владі очікуваних результатів” [9, арк.133].

Натомість 21 березня 1992 р. на засіданні Малої Ради НРУ була ухвалена заява, в якій говорилося, що над усією Україною нависла загроза демократичним процесам, оскільки порушуються права цілого народу. Рух зажадав створення депутатської комісії для розслідування подій 19 березня, а також негайного ухвалення Президентом, Президією Верховної Ради України політичної заяви щодо питання відновлення прав кримськотатарського народу та його державності в Криму в складі України, повноправної участі Меджлісу кримськотатарського народу у всіх переговорних процесах [13].

У подальшому Меджліс на виборах у Криму, і місцевих, і загальнонаціональних, підтримував НРУ. Натомість Рух на парламентських виборах включав на прохідні місця свого списку до Верховної ради або до своєї квоти в інших блоках двох кандидатів від кримських татар Р.Чубарова і М.Джемільова [37]. Лише раз Р. Чубарову вдалося перемогти в мажоритарному окрузі, бо там балотувалося півтора десятка російськомовних кандидатів, а майже всі голоси кримських татар були віддані Р.Чубарову [21].

Позицію Руху щодо кримськотатарського народу було підтверджено в ухваленому 13 листопада 1993 р. Великою Радою НРУ проекті “Програмових

засад національної політики НРУ”. У цьому документі визначалося, що Рух підтримує боротьбу кримськотатарського народу за своє самовизначення в межах своєї історичної Батьківщини – Криму і готовий надати йому в цьому всіляку підтримку за умови недоторканості принципу територіальної цілісності України [6, арк.8].

Одночасно Рух зайняв толерантну для русифікованого Криму ліберальну позицію в питанні українізації країни. Партія обіцяла рішуче протистояти штучній, а тим більше примусовій активізації будь-якої з тенденцій національного розвитку, створювати умови для еволюційного природно-історичного розвитку міжнаціональних відносин [6, арк. 7-8].

Політику української влади в Криму на початку і в середині 90-х рр. ХХ ст. В.Чорновіл назвав схожою на амебу, що “стихаючим пульсуванням реагує на зовнішні подразнення” [43, с.46]. Уже в квітні 1992 р. фракція НРУ у Верховній Раді України зробила заяви з приводу захисту державної незалежності та розвитку подій довкола Криму та Чорноморського флоту з вимогами до Президента та Верховної Ради захистити державну незалежність й інтереси України [29, с.11].

У векторі протидії зовнішньому впливу Росії на деструктивні процеси в Україні Рух сконцентрував увагу на питаннях викриття сепаратизму кримського керівництва, критиці політики поступок Президента України в переговорах з Росією відносно Чорноморського флоту й участі в проєкті СНД. На III Зборах прозвучав докір Росії за спокусу розіграти “кримську карту”, влаштування інсинуацій навколо Чорноморського флоту та створення української армії [29, с.11].

Після сепаратистських рішень кримського керівництва у травні 1992 р. в Ухвалі Малої Ради НРУ “З приводу ситуації в Криму” від 9 травня 1992 р. було засуджено “...антидержавні дії сепаратистських сил у Криму, які виявилися в прийнятті документу про державну самостійність Криму і стали можливими, насамперед, завдяки позиції консервативної більшості Верховної Ради України та її тодішнього керівництва”, і звинувачено Президента та уряд України в ганебній

безпорадності та безвідповідальності щодо очевидних фактів втручання у справи України з боку сусідньої держави [30, с.95].

Рух вимагав від Президента України категоричних протестів через дипломатичні канали проти втручання Росії у внутрішні справи України, негайної реорганізації Кабінету Міністрів України, який повинен був очолити безпосередньо Президент, анулювання Верховною Радою України незаконного Акту про самостійність Криму, скасування призначеного на 2 серпня 1992 р. незаконного референдуму, розпуску тимчасової Верховної Ради Криму, введення на півострові президентського правління на період до обрання законної Верховної Ради Криму, притягнення до кримінальної відповідальності за антидержавну змову з метою порушення територіальної цілісності України організаторів незаконного акту, невідкладного запровадження інституту громадянства України, заборони діяльності партій і громадсько-політичних організацій, метою яких є порушення територіальної цілісності України [29, с.12].

У заяві Малої Ради НРУ з приводу ситуації в Криму та Чорноморського флоту від 26 червня 1993 р. Рух звинуватив Президента в закулісних переговорах з Росією з поступками на її користь і створенням небезпечного прецеденту виникнення російської власності та дислокації російських збройних сил на території України, що відкривало шлях до посилення сепаратистських тенденцій в інших регіонах держави [30, с.95].

Після прийняття Верховною Радою Російської Федерації постанови від 9 липня 1993 р. з приводу статусу міста Севастополя Рух визнав ці дії як грубе порушення загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, відвертим втручанням у внутрішні справи України, посяганням на її територіальну цілісність і недоторканість її кордонів, грубим порушенням міжнародних зобов'язань, що виникають з членства Росії в ООН та двосторонніх українсько-російських угод, і вимагав від Президента України звернення до Ради Безпеки ООН [29, с.13].

У березні 1995 р., коли “рейтинг обраного всупереч Конституції України президента Криму близький до нуля, коли різко впав авторитет Верховної Ради

Криму...”, В.Чорновіл пропонував ліквідувати незаконне президентство Криму, розпустити кримський парламент та Севастопольську міськраду, впровадити пряме президентське правління в Криму і Севастополі і розробити нові законопроекти про статус та вибори органів влади Криму. Лідер НРУ не заперечував і проти скасування самої територіальної автономії Криму, що мало супроводжуватися заходами викорінення організованої злочинності та збільшенням допомоги Криму [43, с.46].

Під час прийняття Конституції України депутати-рухівці намагалися зірвати голосування в одному “пакеті” символіки та розділу про Крим. В.Чорновіл у статті “На нашій – не своїй землі” (16 серпня 1996 р.) розцінив розширення статусу територіальної автономії Кримського півострова як “міну сповільненої дії під Українську державу”. Він відстоював інтереси кримських татар і критикував політику уряду стосовно українців, які проживали в автономії [43, с.190, 207-208].

Рух намагався стати не регіональною, а всеукраїнською партією. В цьому контексті важливою для партії була суспільно-політична ситуація в Криму. Така позиція НРУ була викликана як утилітарним обрахунком чисельності виборців на Сході і Півдні України, так і соборницькими прагненнями стати організацією, що “заслуговує на звання справжнього носія української національної ідеї і хоче мати майбутнє” [43, с.558].

У зв’язку з цим тисячі дітей з Півдня і Сходу України відвідували на Різдвяні і Великодні свята українські родини Галичини, а дітей із Заходу приймали влітку в Причорномор’ї [17, с.68]. Рух також готував для Сходу і Півдня України концерти і підручники, здійснював шефство над українськими школами і кораблями ВМС України.

Крім того, Рух постійно реагував на антидержавні провокації стосовно Криму представників лівих сил, що виникали в парламенті, і в цьому знаходив підтримку дружніх фракцій. Так, внесений депутатом І.Симоненком (група “Союз”) законопроект передбачав виведення з території Севастополя українських військ до червня 1997 р., евакуацію працівників окупаційної адміністрації і членів їх сімей. Фракція “Руху” разом з фракціями “Реформи”, “Соціально-ринковий

вибір” і “Конституційний центр” з цього приводу прийняли заяву, в якій назвали проект І.Симоненка провокаційним та звернулись до Генерального прокурора України з вимогою негайно провести перевірку наявності в діях названого політика ознак злочину [18, с.56].

Однак у 1999 р. у Русі оформився розкол, на базі якого утворилися дві партії – НРУ та Український Народний Рух (пізніше Українська народна партія (УНП)). “Чорноволівці” (НРУ) називали причинами розколу партії меркантильні інтереси опозиції, яким заважав принциповий і патріотичний голова НРУ, а також вплив зовнішніх сил, які прагнули захопити або знищити Рух. Натомість опозиція (“костенківці”) була незадоволена стилем управління В.Чорновола і досягненнями партії [32, с.92-93]. Розкол НРУ і смерть В.Чорновола означала кінець національно-демократичної течії як окремої політичної сили в Україні, оскільки жодна політична сила цього спектру не виграла самостійно більше жодних виборів [39, с.126].

Вибори до Верховної Ради України в 2002 р. стали каталізатором консолідації націонал-демократичних сил НРУ та УНР, а також створення “третього Руху” та виборчого блоку “Народний Рух України” [33, с.12]. 9 січня 2002 року було підписано Угоду про створення Блоку В.Ющенка “Наша Україна”, до складу якого ввійшли десять партій включно з НРУ та УНП [31].

В умовах Помаранчевої революції і розпалу сепаратистських тенденцій у країні в 2004 р. активісти НРУ активно включилися в захист соборної України і протистояли проявам сепаратизму в Криму. Лідер НРУ Б.Тарасюк закликав Генпрокурора України і СБУ розпочати розслідування, а Президента України – негайно звільнити з посад тих державних посадовців, які були відповідальні за “розпалювання ворожнечі і за дії, що ведуть до розпаду держави” [41, с.1].

На парламентські вибори 2006 р. НРУ пішов у блоці з “Нашою Україною” разом з КУНом, Партією промисловців і підприємців України, партією “Християнсько-Демократичний Союз” та УРП “Собор”. Одночасно УНП вийшла на парламентські вибори в складі Українського народного блоку Костенка і

Плюща. На виборах до Верховної Ради за цей блок проголосували 1,89% виборців [25].

У зв'язку з черговими закликами зі сторони кримських татар до створення національної держави в рамках існуючої країни, лідер НРУ Б.Тарасюк на прес-конференції в грудні 2006 р. заявив, що “очолювана ним політична сила не тільки виступає проти, але й засуджує ідею створення в Україні національної автономії або будь-яких інших утворень, оскільки вважає, що це приведе до ослаблення територіальної цілісності держави”. Водночас він наголосив, що кримськотатарський народ, як і інші народи, що проживають в Україні, має право на національну ідентичність і самобутність [38]. Така позиція лідера НРУ не суперечила традиційній підтримці політичних прагнень кримських татар з боку НРУ, а пояснювалася загрозою єдності країни через можливі негативні наслідки від створення кримськотатарської національної автономії.

На позачергові парламентські вибори 2007 р. НРУ разом з УНП пройшов у Верховну Раду України у форматі блоку “Наша Україна – Народна Самооборона”. Обидві політичні партії у своїх програмових вимогах виступали за єднання української нації та демонстрували прихильність до збільшення повноважень місцевого самоврядування [35; 36]. Крім того, Рух підтримував відновлення кримськотатарської національної автономії в Криму в рамках демократичної соборної Української держави [36].

Лідер УНП Ю.Костенко узяв участь у президентських виборах 2010 р., але загалом після приходу до влади В.Януковича відбувалася поступова маргіналізація обох відламів Руху.

УНП і НРУ пов'язувала спільна історія і спільність правоцентристської націонал-демократичної ідеології. У зв'язку з цим обидві партійні структури розпочали об'єднавчі процеси. 9 травня 2013 відбувся всеукраїнський об'єднавчий з'їзд НРУ і УНП, під час якого було прийнято рішення створити єдину партію – Народний Рух України (Українську народну партію “Рух”) на чолі з В.Куйбідою. Однак у жовтні 2013 р. відбувся з'їзд УНП, на якому процес утворення нової партії було призупинено через відсутність юридичного механізму об'єднання.

Рухівці взяли активну участь у Революції гідності та війні на Донбасі, а партійні структури НРУ та УНП своїми політичними заявами і діяльністю боролися за український Крим. Так, НРУ засудив порушення міжнародного права, грубе нехтування положень Будапештського меморандуму 1994 р. Російською Федерацією і пасивне споглядання процесу анексії Криму та окупації частини Донбасу зі сторони гарантів українського державного суверенітету США, Китаю, Франції, Великої Британії. Рух вимагав від влади припинити укладання колоніальних угод, просити США та Велику Британію про постачання високотехнологічного озброєння, розпочати власне виготовлення сучасної зброї або знайти можливості відшкодування військових, геополітичних та фінансових втрат коштом держав-підписантів Будапештського меморандуму [23].

Народний Рух України неодноразово засуджував репресії російської влади проти кримськотатарського населення півострова. 18 квітня 2016 р. Міністерство юстиції РФ внесло Меджліс у перелік громадських і релігійних об'єднань, діяльність яких зупинено в Росії “у зв'язку зі вчиненням ними екстремістської діяльності”. Таке рішення НРУ вважав кричущим порушенням прав кримськотатарського народу як корінного народу Криму. “Ми підкреслюємо, що один з центральних аспектів декларації ООН про права корінних народів – це право на представницькі інститути корінних народів, через які реалізуються права корінних народів. Тому така заборона є наступом на права всіх корінних народів, у тому числі й на права корінних народів Росії”, – заявив голова НРУ В.Куйбіда. Рух закликав Раду Безпеки ООН, Верховну Раду України, міжнародні правозахисні організації відреагувати на припинення судом діяльності Меджлісу [42].

Рухівці також засуджували арешти і незаконні ув'язнення кримських татар у Криму. 28 вересня 2017 р. НРУ виступив проти незаконного вироку окупаційного суду за мнимий сепаратизм заступнику голови Меджлісу І.Умерову [15].

Підсумовуючи зазначимо, що в умовах становлення незалежності України НРУ активно протистояв проросійським сепаратистським проявам у Криму, спробам Російської Федерації втручатися в суспільно-політичне життя на

півострові, захищав національні інтереси кримських татар, відстоював державний суверенітет над Кримом.

Під час конституційного процесу в 1996 р. партія виступила проти розширення статусу територіальної автономії Кримського півострова, сконцентрувала політичні зусилля на досягненні консолідації українського суспільства і соборності країни. Загалом НРУ визнавав за кримськими татарами як національною меншиною, що не має своєї державності за межами України, право на національно-територіальну автономію. Одночасно завдяки діяльності партійних осередків НРУ вдалося в Криму досягти певних успіхів у популяризації єдності України та поширенні українських національно-культурних цінностей.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф.270. Оп. 1. Спр.5. 102 арк.
2. ЦДАГО України. Ф.270 Оп.1. Спр.85. 62 арк.
3. ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.112. 20 арк.
4. ЦДАГО України. Ф.270. Оп.1. Спр.129. 39 арк.
5. ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.130. 47 арк.
6. ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.175. 26 арк.
7. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.32. Спр.2921. 33 арк.
8. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.32. Спр.2969. 58 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.5233. Оп.1. Спр.64. 167 арк.
10. Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Народного Руху України // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.13-17.
11. Адамович С.В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С.В.Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 884 с.
12. Бекірова Г. Акція кримських татар “Київ-92” / Г.Бекірова // Режим перегляду: <https://ua.krymr.com/a/26920539.html> (дата звернення 28.01.2018).
13. Бекірова Г. Акція кримських татар “Київ-92” / Г.Бекірова // Режим перегляду: <https://ua.krymr.com/a/26922317.html> (дата звернення 28.01.2018).
14. Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О.Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.74-82.
15. Віктор Кривенко: Народний Рух вимагає скасувати вирок І.Умерову // Режим перегляду: <http://www.rukh.team/viktor-krivenko-narodnij-ruh-vimagaiе-skasuvati-virok-umerovu/> (дата звернення 28.01.2018).
16. Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.

17. Діденко Ю.В. З досвіду партійно-політичної роботи Миколаївської обласної організації Народного Руху України / Ю.В. Діденко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2009. – С.66-73.
18. Діденко Ю.В. Підтримка та критика рухівських ініціатив, співпраця Руху з політичними силами у розбудові державності України / Ю.В. Діденко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.54-60.
19. Драч І. Політична ситуація на Україні і завдання Руху (Доповідь на Всеукраїнських зборах Народного Руху України) / І. Драч // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 31 жовтня. – С.4.
20. Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. – 74 с.
21. Зайцев Ю. Право на Крим / Ю. Зайцев // Режим перегляду: <http://incognita.day.kiev.ua/povernennya.html> (дата звернення 28.01.2018).
22. Закон УРСР “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки” // Голос України. – К., 1991. – 15 лютого. – С.3.
23. Заява Народного Руху України щодо порушення положень Будапештського меморандуму (1994 р.) // Режим перегляду: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/zaiavy-i-zvernennia/1356-zayava-narodnoho-rukhu-ukrainy-shchodoporushennia-polozhen-budapeshtskoho-memorandumu-1994-r.> (дата звернення 21.03. 2015).
24. Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.62-73.
25. Історична довідка // Режим перегляду: <http://www.unp.ua/about-ua/istorichnadovidka.html>. (дата звернення 21.03. 2015).
26. Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А. Камінський. – Мюнхен: Вид-во М. Баб’юка, 1990. – 623 с.
27. Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – 161 с.
28. Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.149-164.
29. Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В. Мардаренко. – Одеса, 2007. – 19 с.
30. Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В. Мардаренко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI

- Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.91-97.
- 31.Наша історія // Режим перегляду: <http://www.razom.org.ua/454/455/> (дата звернення 09.09.2012).
- 32.Овсієнко С. “Костенківці” та “чорноволівці” про участь В.Чорновола в “розколі” Народного Руху України у 1999 р. / С. Овсієнко // Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В’ячеслава Чорновола (Київ, 30 березня 2013 р.) / упоряд. В.Деревінський. – Тернопіль, 2014. – С.87-95.
- 33.Овсієнко С.Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997 – 2002 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “історія України” / С.Л. Овсієнко. – Одеса, 2008. – 18 с.
- 34.Пілат О. Кримські татари: за національну автономію у складі незалежної України / О. Пілат // Голос України. – К., 1992. – 18 лютого. – С.7.
- 35.Програма // Режим перегляду : <http://www.unpr.ua/about-ua/programa.html>. (дата звернення 21.03. 2015); Програма // Режим перегляду: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/programa-rukhu>. (дата звернення 21.03. 2015).
- 36.Програма // Режим перегляду: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/programa-rukhu>. (дата звернення 21.03. 2015).
- 37.Пугач М. Не забувайте про українців. Повернення Криму потрібне не тільки кримським татарам / Пугач М. // Режим перегляду: http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/70712/Ne_zabuvajte_pro_ukrajinciv_Povernenna_Krymu_potribne?a_srt=&a_offset=7 (дата звернення 28.01.2018).
- 38.Режим перегляду : <http://for-ua.com/ukraine/2006/12/23/131402.html>. (дата звернення 21.03. 2015).
- 39.Русначенко А. Розкол у НРУ: причини, характер, наслідки / А.Русначенко // Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В’ячеслава Чорновола (Київ, 30 березня 2013 р.) / упоряд. В.Деревінський. – Тернопіль, 2014. – С.117-126.
- 40.Секо Я.П. Тернопільська крайова організація Народного Руху України в період боротьби за державну незалежність /Я.П. Секо // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2009. – С.179-183.
- 41.Тарасюк Б. Сепаратистам “світить 110-та територія” Кримінального кодексу / Б. Тарасюк // Час Руху опору. – 2004. – листопад. – №22. – С.1.
- 42.Фіщенко Є “Екстреміст-шоу” / Є.Фіщенко // Режим перегляду: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2805/116/97801/> (дата звернення 28.01.2018).
- 43.Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – 624 с.

Адамович С.В. Крымский вопрос в идеологии и деятельности Народного руха Украины. В статье проанализированы место Крымской автономии в программных принципах и деятельности Народного руха Украины. Автор обосновывает, что партия признавала право на существование только крымскотатарской автономии, но осуждала организованные извне пророссийские сепаратистские устремления на полуострове. В то же время Народный Рух Украины поддерживал предоставление широких возможностей для культурно-образовательного развития национальных меньшинств Украины.

Ключевые слова: национальная демократия, соборность, Крым, автономия, сепаратизм, партия, унитарный статус, защита национальных меньшинств, местное самоуправление.

Adamovych S. V. The Crimean question in the ideology and activities of the People's Movement of Ukraine. The article analyzes the place of the Crimean autonomy in the program principles and activities of the People's Movement of Ukraine. The author substantiates that the party recognized the right to exist only for the Crimean Tatar autonomy, but condemned the initiated from the outside of the pro-Russian separatist aspirations on the peninsula. At the same time, the People's Movement of Ukraine supported the provision of wide opportunities for cultural and educational development of national minorities in Ukraine.

Key words: national democracy, unity, Crimea, autonomy, separatism, party, unitary status, protection of national minorities, local self-government.